

ЧИТАНКАТА – ПОЕТИКА И ПРАГМАТИКА. УКРАИНСКИ И БЪЛГАРСКИ ВАРИАНТИ

Проф. д-р Стилиян Стоянов

Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград

Резюме. Текстът разглежда структурата и тематичния обхват на българска и украинска читанка за IV клас. Изследва се какви са очакванията от обучението по литература в естетически, дидактически, социален и педагогически план. Търси се връзка между спецификата на историческото развитие в България и в Украйна и подбора на текстове в читанките. Застъпва се тезата, че в украинската читанка особено силен е акцентът върху славянския произход на украинците. Коментират се текстове в читанките, очертаващи географските граници и красотата на родната земя. Обръща се внимание на аналогията майка-родина, както и на апологията на родния език.

Ключови думи: читанка; прагматика; социокултурни контексти; тематика; възпитание

Началният подтик за следващите размисли бе статията на Ксения Сизова от Кременчугския университет „Учебникът като отражение на менталността“ (Sizova 1995). Тя коментира читанка за IV клас на украинските училища, издадена през 1995 г., и стига до извода, че базисни в нея са мотивите за загубата и страданието; текстовете са подбрани така, че да илюстрират тези мотиви. Сизова разглежда различните аспекти на загубата – семейна (загуба на родител, най-често майка; сирачество), физическа (глад, смърт, болест, осакатяване), социална (героят се оказва във властта на противника – садист, който има най-често етнически характеристики: татарин, москал, но може да има и социални – пан, богаташ и т.н.).

Текстът на Сизова ме върна към читанките от моето детство от средата на 70-те години на миналия век: спомних си разказите за деца партизани (Митко Палаузов, Васил и Сава Кокарешкови, ястребинчетата), загинали, за да живеем ние; тъжната история на Янко Музиканта, разказана от Хенрих Сенкевич за умиращото дете музикант Янко, или разказа на Сабахатан Али за бедното дете, мъкнещо тежките гюмове със салеп из улиците на Истанбул. Парадоксално според Сизова на детето се вменява функцията

да бъде защитник (на семейството, на родината, на класата) тогава, когато самата идея за детството предполага именно детето да бъде пазено и защитавано. Можем да се съгласим със Сизова, че „учебникът е диагноза за обществото“, и донякъде с твърдението ѝ, че от него можем да съдим какви биха станали в бъдеще днешните негови читатели. Донякъде, защото читанката вече далеч не е единственият фактор (медия), който формира представи и нагласи.

Читанката по определение е сборник от литературни текстове и в този смисъл тя е интересен обект за изследване не само как отразява менталността, но и какви идеи за използването на литературата съдържа и предлага. А това кореспондира с базисния въпрос: какви са очакванията (в естетически, дидактичен, социален и педагогически план) от обучението по литература? Ако в училище се изучават литературни текстове, каква е целта (или целите)? И читанката ми се струва подходящ обект за анализ поради това, че в нея можем да открием това, което руските формалисти наричат „оголване на похвата“ – тя ясно демонстрира своите стратегии, цели и задачи. За разлика от учебника по литература за средния и гимназиалния курс, който е разкъсван между литературната история, литературната теория, някакъв тип социална психология и т.н.

Обект на анализ в настоящата статия са българска и украинска читанка за IV клас¹, които понастоящем са действащи учебници в системата на началното образование. Българската е от 2019 г., изд. „Рива“ с автори Нели Иванова, Ангелина Жекова и Румяна Нешкова; украинската – от 2021 г., изд. „Орион“, с автори Олександра Савченко и Ирина Красуцка. Следва да отбележим, че мотивът за загубата, смъртта, страданието в тях е значително отслабен и акцентът е поставен върху по-присъщи за детството теми и сюжети. И двете читанки са структурирани тематично, като темите са сходни: ползата и смисълът от четенето, много добре очертан в украинската читанка и не толкова добре – в българската; красотата на природата, природният и празнично календарен цикъл; топлината на родния дом; приятелството, внушението, че знанието е сила. В украинската читанка разделите са подредени: „Четем и разказваме за своите интереси“, „Да се опитаме да разберем своите предци“ (митове и разкази за началото на света); „Обогатяваме се от съкровищата на устното народно творчество“; „Вълнуваме се от историята на Украйна“, „Разбираме красотата и доброто“, „Гордеем се с родната страна“, „Замисляме се над страниците на украинската литература“, „Откриваме света на литературните приказки, разкази и пиеси“, „Фантазираме, творим и мечтаем“. В българската читанка са очертани следните тематични кръгове: „Обичам те, родине моя!“, „Природата е пълна с красота!“, „Най-хубаво е у дома!“, „Приятелю, подай ръка!“, „Играта радост ми дарява!“, „Знанието е светлина!“, „Празник е,

празник е днес!“.

Украинската читанка като структура е по-добре вписана в контекста на съвременната социокултурна ситуация. В края на всеки раздел има рубрика „Медиапрозорче“, в която се коментират различни типове медии: кино, телевизия, радио, интернет и свързаните уикипедия, електронна поща, буктрейлъри и т.н. Украинската читанка съдържа и действащи QR кодове, които осъществяват междутекстови връзки: да речем QR код, отпечатан след стихотворението на Шевченко „Рече и стене Днепър широки“, отвежда към клип, в който смесен хор изпълнява песента. В това отношение българската читанка е по-традиционна и по-консервативна. Без да имам непосредствени наблюдения, бих предположил, че множеството текстове, в които се коментират реалии от живота в миналото (стада, овчари, кладенчета и т.н.), едва ли биха отекнали дълбоко в съзнанието на днешните български четвъртокласници.

Това, което прави впечатление в украинската читанка, е акцентът върху историята и миналото. То е проследено от времената на Сътворението чрез разкази от древноегипетската, гръцката и славянската митология. Интересен е акцентът върху митологията на славяните и изобщо върху славянския произход на украинците. В читанката са поместени разкази (най-вероятно заети от Велесовата книга) за пантеона на славянските богове, специално внимание е отделено на Лада и Дана – женските божества в славянската митология (отделен разказ в читанката), като се обръща внимание на присъствието на корените дан и лад и в съвременните славянски езици – дан в имената на реките Днепър, Днестър, Дунав, Дон, от Лада – глагола ладить, ладушки, съществителното лад и т.н. Разкази в читанката рисуват идилична (и вероятно нереална от историческа гледна точка) ситуация, в която славяните живеят в мир и съгласие помежду си; когато князът остареє или умре, спокойно и безконфликтно те си избират нов княз, а когато са нападнати, хвърлят пепел в очите на врага, за да го ослепят, и го мушат с остри колове, както е в стихотворението „Нашите предци славяните“ (Chitanka 2021, pp. 49 – 50). Славяните, разбира се, са храбри, строят мощни градове, в които се пазят от враговете. Не бих казал, че подобен наратив е съвсем непознат на българския ученик, но си мисля, че е все по-рядко срещан. Разказите в украинската читанка за Ярослав Мъдри обаче поразително напомнят на разказите за цар Симеон: Ярослав, както личи от името му, е мъдър, справедлив, мисли за народа и прави столицата на Киевска Рус подобна на Константинопол – поне според разказите на смаяните чужденци, посетили Киев (Chitanka 2021, pp. 51 – 53). Аналогиите с „Шестоднева“ на Йоан Екзарх са очевидни, вероятно сходството е не само типологично. Чужденците носят богати дарове на Ярослав, точно както биват носени и на Симеон. С изключение на народната песен „Явор стои над водата“ (Chitanka 2021, p. 39), в която се разказва за завета на умира-

ция в чужбина казак, казашката тема, характерна част от украинската история и неомитология, липсва в читанката. Разказано е обаче за обединението на „киевчани и галичани“ през 1918/1919 година – тогава се създава първата независима украинска държава – в стихотворението „22 януари“ на Олес Лупий (Chitanka 2021, р. 63). Събитията от най-новата история на независима Украйна са разказани в нехудожествена проза – разпадането на Съветския съюз, решението на Върховната рада от 1991 г., съпротивата на съветските колонизатори и наложилата се воля на украинците да имат своя независима държава (Chitanka 2021, р. 64). Заключителната част на раздела „Страници от историята на Украйна“ пряко се обръща към детето читател: „Ще можеш ли да приемеш славната щафета от Светослав и Шушкевич? Можеш ли да застанеш до Осторожки, Сагайдачни, Мазепа, Шевченко?“ (Chitanka 2021, р. 66)². В българската читанка подобни послания за успоредяване на собствения живот с живота на славните предци липсват, темата за родното е с акцент не толкова върху родната история, колкото върху родната земя. Българската читанката започва с известното стихотворение на Багряна „Обичам те, Родино“ (Chitanka 2019, р. 6), продължава със стихотворението на Леда Милева „Завръщане“ (Chitanka 2019, р. 7), в което лирическият аз гледа през илюминатора на самолета родната земя, а третото поред стихотворение е „Месечко ясен“ на Нино Николов, което завършва така: „Тебе ще питам, Месечко бял,/ дете си скитал, много видял/ в хладния север, в топлия юг/ край като моя има ли друг?“ (Chitanka 2019, р. 8). Темата за красотата на родната земя е илюстрирана чрез разказ на Вазов, стихотворение на Н. Зидаров и др.

Украинската читанка също изгражда своеобразна словесна карта, като акцентът е поставен върху единството на украинската земя. Стихотворението „Колко реки има в Украйна“ на Володимир Лучук (Chitanka 2021, р. 89) очертава пространството от река Тиса на запад до Донецк на изток и от Десна на север до Днепър и Буг на юг. Темата за красотата и единството на родната земя е показано и чрез стихотворения на класици на украинската литература като Лина Костенко и Володимир Сосюра. Видна е аналогията с класически стихотворения от българската поезия като „Де е България“, „Татковина“ или „Аз съм българче“; сходни са и контекстите, които ги пораждат. Конкретно за Украйна това е наложилото се деление на Източна и Западна Украйна (по-точно Украйна от левия и десния бряг на Днепър) и спекулациите, че това са две различни пространства, с различна история, различни традиции, менталитет и т.н. Читанката, разбираемо, се стреми да ги обори и преодолее.

В украинската читанка намираме и други, добре познати ни от българската литература мотиви: да речем успоредницата майка – родина, както е в стихотворението на Дмитро Павличко „Майка“ (Chitanka 2021, р. 141):

Перше слово – Мати,
друге – Украйна,
так учився розмовляти
я, мала дитина.
Кожне слово пахне,
мов листочок м'яти.
Та, мов квітка з короваю,
пахне слово Мати.

*(Първата дума – Майка/ втората – Украйна/ така се учех да говоря/ аз,
малкото дете/ Всяка дума ухае като листенце от мента/ Но като цвете от
питка, / ухае думата Майка)*

Намираме и мотива за силата и красотата на родния език, който трябва да бъде защитен. Ето стихотворението „Език мой“ на Галина Кирпа (Chitanka 2021, p. 92):

МОВА МОЯ

Мова моя – мов ластівка,
летить горою, летить долом,
провіщає мені ясен-день.
Мова моя – немов Берегиня,
що на кожне своє дитятко
дихає і тремтить.
Мова моя – БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходить...

*(Език мой – лястовичка/ лети над планините, лети на долините/ и ми носи
светли дни/ Език мой – мой пазител/ който обгрижва и трепери над всяко свое
дете/ Език мой – ти бил си и ще бъдеш/ а сега аз събирам тръните по пътя, за
да ти е по-лесно да вървиш).*

Украинската читанка поставя акценти, пряко свързани с актуалната ситуация в Украйна: единството и неделимостта на територията на държавата и налагането на украинския език в едно общество, което по ред причини е двуезично. При това двуезичието има доста определени географски параметри: почти изцяло украиноезичната Западна Украйна и почти изцяло рускоезичната Източна. Разбира се, това е възможно най-уедрен поглед. След 2014, и особено след февруари 2022 г. мотивацията и за налагането, и за изучаването на украинския език значително се усили и това в психолингвистичен план е обяснимо.

Иска ми се да завърша с темата за любовта и влюбването. Любовта не към

майката родина, не към семейството и приятелите, а към другия в плана на привличането, еротиката. В българската читанка намираме част от книгата на Станка Пенчева „Писмата на един дакел“ – много симпатичен и изпълнен с хумор разказ за любовните трепети на дакела Джери към Джинка, трепети толкова силни, че той ѝ дава най-големия кокал, после тъжи, че трябва да си заминава в София, а Джинка да остане на село. А после изтерзано си представя, че докато го няма, Джинка ще стане обект на любовни домогвания от някое друго куче (Chitanka 2019, p. 108).

В украинската читанка пък е отпечатано стихотворението „Диктовка“ на Васил Марсюк, сюжетът на което разказва за настроенията на лирическият говорител, момче, което гледа панделката на седящата на чина преди него Надя, не може да си събере мислите, не чува диктовката, знае, че със сигурност ще получи двойка, и чака да звънне звънецът, надявайки се, че през междучасието на Надя (панделката) нещо може пък да ѝ трепне (Chitanka 2021, p. 8).

Ако приемем любовта като намиране, откриване, придобиване, можем да констатираме, че темата за загубата, доминирала в българските и украинските читанки преди години, е позагубила своята актуалност, и да изразим задоволството си от този факт.

БЕЛЕЖКИ

1. Преводите от украински навсякъде в текста са мои – Ст. Стоянов.
2. Споменати са известни имена от украинската история: Светослав е княз на Киевска Рус през X век; Роман Шушкевич (1907 – 1950) е украински политически и военен деец, член на Организацията на украинските националисти и главен командир на Украинската въстаническа армия; Петро Сагайдачни (1582 – 1622) е казашки хетман; Иван Мазепа (1639 – 1709) е казашки хетман и глава на васалната на Московското княжество Левобрежна Украйна (с известни уговорки – Западна Украйна); Тарас Шевченко (1814 – 1861) е украински национален поет.

ЛИТЕРАТУРА

- СИЗОВА, К., 1995. *Учебник как отражение менталности*. <https://singing-foot.livejournal.com/77630.html> (посетен на 18. 06. 2024 г.).
- ЧИТАНКА, 2019. Нели Иванова, Румяна Нешкова, Ангелина Жекова, *Читанка за четвърти клас*. София: Рива.
- ЧИТАНКА, 2021. Олександра Савченко, Ірина Красуцька. *Українська мова та читання, Частина 2*. Київ: УОВЦ „Оріон“. Достъпна на: <https://pidruchnyk.com.ua/1575-ukrmova-4-klas-savchenko.html> (посетен на 18. 06. 2024 г.)

REFERENCES

- SIZOVA, K., 1995. *Uchebnik kak otrazhenie mentalynosti*. <https://singing-foot.livejournal.com/77630.html> (last viewed 18. 06. 2024).
- CHITANKA, 2019. Neli Ivanova, Romyana Neshkova, Angelina Zhekova. *Chitanka za chetvarti klas*. Sofia: Riva.
- CHITANKA, 2021. Oleksandra Savchenko, Irina Krasutsyka. *Ukrainskyka mova ta chitannya, Chastina 2*. Kiiv: UOVTS „Orion”, 2021. <https://pidruchnyk.com.ua/1575-ukrmova-4-klas-savchenko.html> (last viewed 18. 06. 2024).

THE READING BOOK – POETICS AND PRAGMATICS. UKRAINIAN AND BULGARIAN VERSIONS

Abstract. The text focuses on the structure and thematic scope of Bulgarian and Ukrainian reading for grade IV. It explores what the expectations are of literature education in aesthetic, didactic, social and pedagogical terms. It looks for a link between the specific historical development in Bulgaria and Ukraine and the selection of the texts in the readers. It is argued that the Ukrainian reader has a particularly strong emphasis on the Slavic origin of the Ukrainians. Texts in the readers outlining geographical borders and the beauty of the native land are commented. It pays attention to the mother-country analogy as well as to the apologia of the native language.

Keywords: reading book; pragmatics; sociocultural contexts; themes; education

✉ **Prof. Dr. Stiliyan Stoyanov**

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7943-4709>

Faculty of Philology

Department of Literature and Ethnology

South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

E-mail: stilyan61@hotmail.com